

2013 október Esszé

Révész Sándor: A szisztematikus Kasszandra

„Ha ez így folytatódik, a kormányprogram és vele a koalíció bukása elkerülhetetlen lesz. Ez nemcsak a magyar – szocialista és liberális – baloldal tragédiája volna, hanem az egész állampolgári közösségé. Magyarország hosszú-hosszú időkre az európai fejlődés periferiájára csúszna. Hiába leszünk bent az unióban, gazdasági leszakadásunk tovább folytatódna, pénzügyi válságok követnék egymást, s a belpolitika végzetesen destabilizálna.”

(Kis János: Pengeélen, 2006.)

Aki az országot 2006-ban a legerősebben féltette a perifériára csúszástól, a magyar közélet periferiájáról féltett. Egy rendszer periferiáján azok vannak, akik a legkevésbé vagy a legerősebben kötődnek hozzá. Az előbbit nem kell magyarázni, az utóbbit se sokat. Egy rendszer logikájának, működési elveinek következetes képviselése következetes kritikai viszonyulást feltételez minden irányba. Ez pedig hosszabb távon kizárja az azonosulásnak azt a fokát, ami a belül álláshoz, operatív politikai feladatok ellátásához kell, és egy idő után az informális befolyásoló erőt is felemészt. Az alkotmányos demokrácia legkövetkezetesebb híve, Kis János a demokratikus ellenzék number one-jaként érkezett a rendszerváltáshoz, ezért nem volt abban a helyzetben, hogy az új rendszerben rögvést a periférián kezdje. De gyorsan kiért oda. És azután onnan – szimbolikusan: a CEU „területen kívüli” szigetéről – elemezte, véleményezte végig a Harmadik Köztársaság történetét. Onnan mutatta, merre visz az út a köztársaság stabilizálása s merre a pusztulása felé. A fejlemények senki mást nem igazoltak annyira, mint őt. Orientáló célzatú írásainak gyűjteménye a köztársaság sorsának legpontosabb rajzolata. (Kis János: *Az összetorlódott idő, Kalligram, Pozsony, 2013, 632 o.*) Mindazzal együtt, amit pontatlannak látok benne.

A Kádár-rendszer demokratikus ellenzéke volt a rendszerváltás utáni rendszer legkövetkezetesebb híve, s az új rendszerben azok érezhették magukat legrövidebb ideig kormánypártiaknak, akik a leginkább megőrizték a demokratikus ellenzék morális normáit, racionális ethosát, demokrácia- és szabadságigényét. Kis János az 1994-es választások utáni pár év és a 2002-es választások utáni pár hónap kivételével sohasem érezhette magát kormánypártinak. 2002-ben kilépett az SZDSZ-ből; a D-209-es ügy, illetve Őszöd után Medgyessy Péter és Gyurcsány Ferenc kormányzását is tarthatatlannak tartotta. Ő képviseli nemcsak legautentikusabban, de szinte egy személyben „az elmúlt

nyolc év” egyszerre köztársaságpárti és ellenzéki kritikáját. A többi külső kritikus túlnyomórészt maga is a köztársaság sírásói közé tartozik. Ez a kritika természetesen ellentétes a Fideszéval, de nem kevésbé súlyos, amint azt az írásunk elejére illesztett idézet mutatja.

Mi következik abból, hogy a rossz alternatívája a legrosszabb? Az, hogy a rosszat a maga rosszaságával együtt is meg kell védenünk a végsőig, a vele szemben támasztott igényeinket a legrosszabbhoz kell viszonyítanunk; vagy az, hogy a kevésbé rossz rosszaságát sokkal súlyosabbnak kell ítélnünk, a vele kapcsolatos igényeinket nem eresztjük le, mert ha az elveszti a tartását, a teljesítő- és ellenálló képességét, akkor nem jobb jön utána, hanem a pokol. Ez az a két versengő logika, melyek közül Kis János képviselte legmarkánsabban és dolgozta ki legalaposabban a másodikat. A pánikelvűvel szemben a minőségelvűt. 2002-ben is, 2006-ban is kevesen voltak, akik a morális megrendülés végzetes hatását Kis János nyomán belátták volna. (Sajnos én sem tartoztam közéjük.)

A hosszabb távú gyakorlati következmények belátásához következetes elméleti építkezéssel lehet eljutni. Ilyen építőmunkát Kis Jánoson kívül kevesen végeztek, az övéhez hasonló teljességigénnyel pedig senki.

Szisztematikus, résmentes érveléssel összekötni az elvi/elméleti kérdéseket a gyakorlati válaszokkal: ez az a munka, amit Kis János az utóbbi évtizedek magyar közírásában szinte magányosan végez. Ezen összeköttetés fenntartásának és tisztán tartásának igénye abból a marxista hagyományból ered, mely nem tűri a válaszhányok, megoldatlanságok, elméleti rések romantikus, idealista, impresszionista, retorikus fedését. Éppen ez a hagyomány vezette ki a marxizmusra hivatkozó politikai gyakorlat táborából, majd a szisztematikus valóság-leírás igényei alatt összeroppanó marxizmusból is annak legkövetkezetesebb híveit. Ezt a hagyományt ma már kevesen hordozzák, s e kevesekhez az életidegenség imázsa tapad, miután a praktikus elvtelenség búze szaglódik manapság életszagnak.

Az életidegenség érvpótló vád, s a kereslet iránta érthető. Kis János módszere azokat és annyiban elégítheti ki, akik és amennyiben a belátható racionalitás útján társadalmi optimumot keresnek. Akiket személyes és közösségi érzelmi és anyagi érdekek erősen kötnek ahhoz, amit érvel és értelemmel nem tudnak megvédeni, a legszisztematikusabb érveléssel szemben pedig a legkevésbé tudnak megvédeni, vagy egyáltalán követni, azokat a frusztrációjukból nem segíti ki más, mint az életidegenség vádja.

A kötet felépítése éppoly logikus, mint a benne szereplő tanulmányoké: a rendszerváltás mibenléte, a köztársaság sorsa; az alkotmány; az igazságtétel, a múlt kezelésének kérdései; a nemzet és részei; a cigányság ügye; az egyes szabadságjogok; a konkrét politikai válsághelyzetek. Ez a kötet tematikai szekvenciája, én is ezt követem, de módfelett aránytalanul és hiányosan, mert mire a köztársaság patológiáján végzünk, már nagyrészt ki is merítjük az olvasó s a szerkesztő türelmét.

Kis János alaptétele szerint a köztársaság, az alkotmányos demokrácia tartósan ott maradhat fenn, ahol az állampolgárok és az őket képviselő pártok túlnyomó többsége egyazon politikai közösséghez tartozónak tartja magát és egymást, s ennek megfelelően működnek együtt kölcsönösen elfogadható alkotmány, alaptörvények, alapszabályok, alapnormák, játékszabályok kialakításában. 1989-ben a közéleti tényezők ennek a versengő kooperációnak az alapfeltételeit megteremtették, a következő húsz évben pedig elherdálták. Kis János végigköveti ennek a történetnek a mérföldköveit, ugrópontjait, sorra veszi azokat az eseményeket, amelyek a folyamatot előrevitték, és számba veszi a visszafordulás, a reparáció elszalasztott alkalmait. A kudarc alapvető okát abban látja, hogy a jobboldalt és a baloldalt olyan

antagonisztikus erők uralták, melyek csak félszívvel fogadták el az alkotmányos demokráciát és a magántulajdonon alapuló piacgazdaságot, ambivalens módon viszonyultak hozzájuk, és erősen kötődtek velük ellentétes rendszerekhez, a Horthy-, illetve a Kádár-korszakhoz, nosztalgikusan és apologetikusan viszonyultak hozzájuk, s nem néztek szembe azok igazi mivoltával.

A nyitótanulmány, a többszörösen átdolgozott *Reform és forradalom közt* gondoskodik róla, hogy csak az merészkedjen beljebb a kötetbe, aki a legszigorúbb befogadási tesztnek megfelel. Az írásgyűjtemény hatóképessége szempontjából ez a legkevésbé sem ideális, de mégis így kell lennie, mert így logikus, hiszen „bármely cselekedet megértése a fogalmi leírással kezdődik”. Ez a tanulmány megrendítő elméleti erőfeszítéssel, minuciózus alaposággal határozza meg, mi is volt az, ami 1989-ben nálunk történt. Nem reform, nem forradalom, nem „refolució”, hanem „tárgyalásos rendszerváltás”. Ez önmagában nem megrendítő felfedezés, felszínes szerzők egyszerű rátekintéssel is eljutottak ideig, de minél mélyebb elemzéssel érünk el egy konklúzióig, annál mélyebben értjük meg annak jelentőségét. Az elméleti fáradozás hozadéka az, hogy a tárgyalásos rendszerváltás megteremtette a politikai erők között annak a koordinációnak a mintáját, gyakorlatát, amin egy demokratikus köztársaság alapulhat, és ez minden résztvevő, az egész politikai, állampolgári közösség számára kedvezőbb volt, mint minden egyéb lehetőség, és a jövőben, a köztársaság helyreállítása során is az lesz, ha lesz. „Azok az erők, melyek korábban életre-halálra szemben álltak egymással, most arról vitáznak egymással, hogy az ország berendezkedését milyen elvek alapján rendezzék át. (...) Megegyeznek abban, hogy mindkét oldal egyenlő feltételekkel indulhat a politikai hatalomért folyó versenyben: elfogadják egymást az új rend egyenjogú résztvevőinek. Megegyezésük természetesen részleges: más és más módon gondolkodnak az egyezség tartalmáról és jelentőségéről. Mégis, közös alapot teremtenek a közös jövőhöz. Mi több, már a jelenben a közös elfogadott elvek szerint kezdenek eljárni. A demokratikus köztársaság alapvető értékei egyszerre teszik a folyamat végcélját és adják az eszközöket a cél megvalósításához. A jogállamhoz a jogállam eszközeivel nyitnak utat (mintha máris jogállamban élnének).” A demokratikus köztársaság ezek szerint létrejötte előtt működött a legjobban, és ahhoz képest csak regrediált, „az idő múlásával mindinkább kiveszett a magyar politikából a képesség a hatalmi verseny résztvevői közti koordinált működésre”.

Ennek okait Kis János elsősorban morális dilemmákban és a múlthoz való viszonyban, az anakronisztikus világképek dominanciájában keresi, amiről alább még szót ejtünk. Itt most csak azt vetném föl, hogy a demokratikus köztársasághoz való viszony terhelési próbája a végrehajtó hatalom gyakorlásával, illetve annak befolyásolásával kezdődik, hiszen a jogállami korlátok akkor magasodnak föl a politikai cselekvés előtt, akkor lesz ennek a korlátozottságnak igazi tétje. Az odáig vezető úton tanúsított magatartás jelzésértéke ezért nem túl erős.

Kis János elveti azt a magyarázatot, hogy a harmadik magyar köztársaság sorsa azért alakult úgy, ahogy, mert a hazai közszellem reménytelenül anakronisztikus, az átlagos magyar választónak nem kell sem a demokrácia, sem a piacgazdaság, nem értékeli túlzottan a szabadságjogokat és a jogállamiságot. Szerinte a hosszú távú gondolkodási és viselkedési minták hatnak ugyan, de nem determinálnak. Miként a kaleidoszkóp lapocskái: „maguktól nem adnak ki értelmes mozaikképet: a mindenkori politikai kínálat dönti el, hogy mivé rendeződnek össze.” A lejárt szavatosságú világképek akkor maradnak érvényben, ha a politikai kínálat mindkét oldalán ilyenek vannak. Az egymást tagadó anakronizmusok egymást erősítik, egymást igazolják, az egymástól való félelem tartja meg őket, a szegény választó mindenhol csak ilyeneket lát. „A jobb- és a baloldal apologetikus viszonya saját múltjához... antidemokratikus viszonyokat idealizált... a kétféle múlt nem egyesíthető egyazon politikai közösség közös hagyományává... nem lehetséges politikai közösség olyan erők között,

melyeknek identitása a másikkal való totális harchoz kötődik.”

Kis János az okok feltárásában igen fontos lépéseket tett meg, de ugyancsak fontos lépések hátra vannak még. Az általa felállított értelmezési keret nagyon termékeny, de nem tökéletes. Jelentős részben a jobboldal-baloldal dichotómia használata miatt. Kis János ezt a dichotómiát tőle szokatlan módon reflektálatlanul, elméleti átvizsgálása nélkül tartja használatban, holott a problematikusága köztudott. Kis János egymással csaknem száz éve, az 1918–19-es forradalmak óta háborúban álló két hagyományról beszél. Attól tartok, ebben a képben benne van még annak a szocializmushoz kötődő történetírói hagyománynak a hatása, mely az internacionalista baloldallal és szövetségeseikkel szemben egyetlen horthysta táborba tolt mindenkit. Ez a kép persze lassanként árnyalódott, a Horthy-fasizmus teóriája elenyészett, de csak most, a rendszerváltás utáni történésznevezeték kutatásai nyomán kezd kibontakozni előttünk, milyen hatalmas rendszerváltó szándék és indulat vonult föl a keresztény-nemzeti-fajvédő gondolkörön belül a status quót őrző konzervatív úri elittel szemben. (Erről írtam Ungváry Krisztián könyve, a Horthy-korszak mérlege kapcsán a Mozgó Világ júniusi számában.) Tervgazdálkodást, államosítást, földosztást, a tőkés kizsákmányolás, a bankuzsora felszámolását, a születési kiváltságok megszüntetését, a feudális maradványok felszámolását követelte – radikális rendszerváltást követelt a szélsőjobboldali, fajvédő, fehérterrorista tábor túlnyomó része. Rendszerváltásban, mégpedig antiliberalis, antikapitalista rendszerváltásban gondolkodott Gömböstől a keresztényszocialistákon át Imrédyig mindenki, aki Rómára, Berlinre, Madridra, Lisszabonra vetette vigyázó szemét, és a liberális kapitalizmust elsöprő Új Európáról álmodott. Nem véletlenül ingadoztak a népiek sem olyan széles tartományban a nyilasok és a kommunisták között. A Bethlen István által konszolidált társadalmi-gazdasági status quo tarthatatlansága a világháború, Trianon és pláne a gazdasági világválság után már nagyon széles körben nagyon nyilvánvaló volt. Paska Rudolf új könyvében, a Magyar Nemzetiszocialistákban számos nyilas programot olvashatunk el teljes egészében. Mindenki láthatja, hogy ezek virtigli szocialista programok, jelentős részben megegyeznek azzal, amit a kommunisták hirdettek és megvalósítani igyekeztek. A Kádár-kor egyik legszívósabb tabuja nem más, mint hogy a magyar nyilasok, fasiszták és '19-es elődeik ténylegesen szocialisták voltak. Persze nem marxista és univerzalista, hanem keresztény, partikularista és irredenta alapon, s ebből a különbségből iszonyú dolgok következtek, százezrek kivetése jogból, országból, életből, de ettől még a szocialista véleményközösség a gazdasági-társadalmi alapok tekintetében a „jobbszélitől” a „balszélíg” fennáll.

Kis János egyik nagyon fontos észrevétele, hogy az egyébként dicséretes antifasiszta buzgalom a magyar baloldalon „egyben az önfelmentés eszköze is lett. Lehetővé tette, hogy a baloldal azt mondja magának: Kádár alatt legalább zsidózni és cigányozni nem lehetett”, és persze azért nem lehetett (legalábbis nem bárhogy és bárkinek), mert a szabadságjogainkat brutálisan korlátozták. „Így aztán a baloldal egyszerre lépett fel a jogállam védelmezőjeként és önmagát a jog fölé helyező pártállami hatalom apológétájaként.” Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy az antifasizmus másik funkciója meg az volt, hogy elfedjék a közös szocialista alapot. És persze a jobboldali antikommunizmus is ezt a célt szolgálja (egyebek között).

Tehát: nemcsak két egymással szemben álló antidemokratikus hagyomány harcával, hanem a kettő közös szocialista, antikapitalista, antiliberalis hagyományának egymást erősítő hatásával is számolnunk kell, kivált, ami a gazdaságpolitika antiliberalis elfajulását illeti.

Kis János megállapítja, hogy sem társadalmunk objektív szociológiai szerkezete, sem alkotmányos berendezkedésünk nem alkalmatlan arra, hogy alkotmányos demokrácia működjön benne, ezért kell a bukás okát máshol, nevezetesen az egymást tagadó anakronizmusok

fennmaradásában és harcában keresnünk. Ez eddig igaz, de a gazdasági tényezők hatásának számbavétele azért még hiányzik ebből az elemzésből, és abból a szempontból kivált fontos lesz tekintetbe venni a közös antikapitalista hagyományt, mellyel mindkét párt igyekezett a társadalmat a kapitalizmus ellen hangolni meglehetősen sikerrel és borzalmas következményekkel.

Az 1989-ről készült remek esszé, A víg esztendő kiegészített változatában ezt olvassuk: „Az MSZP a következő két évtizedben a volt középkáderek hitbizománya maradt; elsőként hozott létre sikeres – több kormányzati cikluson át fennmaradni képes – koalíciót a magángazdaságba átvonult és a politikában megmaradt érdekcsoportok közt az állam útján elosztható pénzek és pozíciók lenyúlására (a mintát aztán a Fidesz vitte tökélyre).” Ez a közös vonás ismét csak (kiegészítő) magyarázó erővel bír, hiszen ennek a koalíciónak a kialakítása és fenntartása a közpénzek és pozíciók antidemokratikus kezelését és a piac folyamatos torzítását feltételezi.

Ilyen koalíció létrehozása a komoly pártok létfeltétele ott, ahol a pártok tevékenységét úgy szabályozzák, hogy azokat csak fekete, lopott pénzből lehessen a siker reményében működtetni. Ha a pártok egyrészt lopásra kötelezik magukat és egymást, másrészt lopások vádjával és leleplezésével igyekeznek totális harcukban legyőzni egymást, akkor igen erős érdekeltségük támad arra, hogy az ellenőrző és bűnüldöző intézmények (s persze a média) pártatlanságának garanciáit leépítsék, és kiterjesszék rájuk a hatalmukat.

Sok fontos elemmel egészülhet ki tehát a köztársaság bukásának magyarázata, ha a gazdasági tényezőket és anyagi érdekeket mélyebben beépítjük az oknyomozásba.

Kis János elemzésének van egy általa jelzett és kitölteni ígért lényegbevágó hiátusa is: miért szűkült az egymással totális háborúban álló anakronizmusokra a politikai választék? Valaha volt más választási lehetőség is, és választották is azt sokan. Ám: „Hiába volt a liberálisok közössége mentes a jobboldal és a baloldal anakronizmusaitól, nem tudta kivonni magát a »hideg polgárháborúból«, melybe az egymást kölcsönösen kizáró és egyben megerősítő anakronizmusok sodorták a magyar politikát, pártja felőrlődött ebben a konfrontációban, amiről a liberálisoknak számot kell adniuk önmaguknak és az országnak. A liberalizmus önvizsgálatához azonban külön írásban szeretnék hozzájárulni.” Ezt majd a Kis-válogatott következő, második kötetében olvashatjuk. Szerintem mindenesetre pusztán önvizsgálattal és önkritikával nem lehet majd leírni, hogy az SZDSZ miért nem tudta kivonni magát a „hideg polgárháborúból”. Ugyanis elsősorban nem (egyébként számos) hibája miatt nem tudta, hanem azért, mert ő volt ebben a „hideg polgárháborúban” az első számú célpont és ellenség. A nemzetidegen, plutokrata, liberális „zsidó-párt”. Az SZDSZ-t nem az MSZP tartozékaként gyűlölték, hanem fordítva: az MSZP-t gyűlölték az SZDSZ tartozékaként, a liberálisok által részben elfoglalt, részben megmérgezett, de azért egészséges, kunszemű, menthető vidéki részeket is tartalmazó, heterogén konglomerátumként. Az SZDSZ talán azért nem kapja meg az őt megillető kiemelt helyet a „hideg polgárháborúban”, mert ez elválaszthatatlan a rá vetített zsidó imázstól, s Kis János érezhetően tartózkodik attól, hogy a „zsidó problematikát” mélyebben bevonja elemzéseibe, de ezt a liberálisok útját és szerepét elemző írásában már aligha kerülheti el.

Ami anakronisztikus, nyilván nem maradhat fenn hosszabb távon. Kis János azonban óv minket a determinista optimizmustól. Mert az ugyan bizonyos, hogy az „Orbán-rezim előbb-utóbb bukni fog”, „nem garantált azonban, hogy a romeltakarítást a harmadik köztársaságnál szilárdabb demokratikus rend létrehozása kövesse. Követheti véget nem érő bukdácsolás is az egyik gyenge kormánytól a másikig”, sok rossz forgatókönyv lehetséges, de „szilárd, jól működő többpárti demokrácia csak a jobb- és baloldali érzelmű polgárok közti politikai

közösség talaján lehetséges. Erre pedig csak akkor van esély, ha a két oldal eljut egy új, a '89-esnél nem kisebb horderejű, de annál mélyebb alapozású és ezért tartósabb megegyezésig.” No de mi köze lesz annak a két oldalnak a mostani kettőhöz? Az anakronisztikusokhoz, kiknek lényegük, hogy ilyen megállapodásra alkalmatlanok. És miért is kettő az az oldal? És hol lesz ott a liberálisok helye? 1994 nyarán Kis János a Beszélőben azt nyilatkozta, nem lehet megmondani, mi lenne a jobb, a két- vagy a háromosztatú politikai mező, de kétpólusú rendszer esetén „azt tartanám kívánatosnak, hogy... mi legyünk a jobbközép váltópárt”.

Régi szép idők...

Az alkotmányunk helyébe tolt fideszes alaptörvény általam ismert legmélyebb elemzése ebben a kötetben olvasható. És ez nem független attól a tényről, hogy a szerző képviselte végig a legkövetkezetesebben azokat az elveket, melyeket alkotmányunk hóhérai a legkövetkezetesebben felrúgtak. Kis János volt az, aki annak ellenére sürgette az alkotmány véglegesítését, kiemelését a '89-es ideiglenes státuszából, a diktatúra országgyűlésében való megszületés szegényéből, a '49-es dátumozásából, hogy azt tartalmilag egyébként majdnem úgy tartotta jónak és véglegesnek, ahogy volt. Sok-sok éven át hányta a falra a borsót, hogy a demokratikus tartalmú alkotmány demokratikus megerősítésének hiánya olyan szimbolikus fogyatékoság, mely végzetes lehet. Lett.

Kis Jánosnál gyakrabban és hangsúlyosabban senki nem intette a saját táborát és szövetségeseit önkorlátozásra, konszenzuskeresésre, példamutatásra a formális ellenzéki jogok kiterjesztésében és az informális gesztusok hagyományának kialakításában. A jogszabályok hierarchiája a konszenzus hierarchiája. A legteljesebb konszenzusnak az alkotmány ügyében kell érvényesülnie.

Kis János pártja kormányon volt, a kormánykoalíció kétharmados többséggel rendelkezett, kormánypárti politikusok tele voltak az új alkotmányra vonatkozó elképzelésekkel, amikor ő kifejtette, hogy az alkotmányozásban a nem konzervatív kormánytöbbségnek is konzervatívként kell viselkednie. Az (akkor még csak öt éves) alkotmányból mindent hagyományként kell tisztelnie, ami nem bizonyult tarthatatlannak, a változtatások minimumára kell törekedni, csak azon kell változtatni, aminek a változtatandóságáról szilárd közmegegyezés van a kormánypártok és az ellenzéki pártok között, és „minimálisra kell csökkenteni az alkotmányszöveg részletességét”, mert ez ad maximális lehetőséget arra, hogy a politikai közösség lehető teljessége minél inkább azonosulhasson vele. Az alkotmányozásba csak akkor szabad belefogni, ha van rá esély, hogy az „az egymással birkózó erők közös műve” lesz. Kis János 2002 után is többször és határozottan elítélte a kormánypárti alkotmányozási kísérleteket, mivel nem volt esély rá, hogy a szemben álló politikai erők egyetértésre juthatnának. 1994-ben írta le és 2003-ban ismételte meg, hogy „az olyan alkotmány, mely az egyik oldal akaratából születik meg – hiába áll mögötte a képviselői mandátumok nyomasztó többsége –, fabatkát sem ér”, s a kormánytöbbségnek a kétharmadosnál jóval nagyobb „szupertöbbség” előírásával a gyenge ellenzék kezébe is vissza kell adnia „a vétőjogot, melyet súlyos választási veresége kivett a kezéből”, s melyet 1994 után meg is követelt és meg is kapott az akkori gyenge ellenzék. Gyurcsány Ferenc miniszterelnökként kilátásba helyezte, hogy módosítják az alkotmányt, ha az Alkotmánybíróság visszadobja az iratnyilvánosságról szóló törvényt. Kis János, aki hosszasan fejtegette, miért alkotmányos ez a törvény, és miért téves az AB álláspontja, határozottan tiltakozott az ellen, hogy az AB vétőjára alkotmánymódosítással válaszoljanak, mivel „az alkotmánymódosítás ütőkártyáját csak végső esetben szabad kijátszani”.

A Fidesz-kormány, mely az alaptörvényével a maga számára szimbolikusan kisajátította az államot, tehát önmagán kívül mindenkit kizárt

belőle, sikerült Kis Jánost valamelyest kikényszerítenie korábbi pozíciójából. Ha a jelenlegi kormánypártok megrendítő vereséget szenvednek, a tőle balra álló ellenzék pedig kétharmados többséget szerez, akkor megengedhető lesz számára az alkotmányos megegyezésre kész „jobboldal” előállása előtt is a magyar társadalmat politikai közösséggé egyesítő alkotmányt alkotni – szigorúan ideiglenes jelleggel. Ehhez persze fel kell adni annak az alkotmányozó szupertöbbségnek az igényét, melyet az 1994-es kétharmad Kis János szellemében felállított, és amit a Fidesz megtagadott.

„Ha visszas sors a választás elé állítana, hogy válasszak alkotmány és nép, törvény és élet, jog és igazság között, mindenkor a népet, az életet és az igazságot fogom választani. A teremtő nem lehet alárendelve a teremtménynek. A teremtő mindig a nép, az élet és az igazság.” Ezt Szálasi Ferenc mondta az Andrássy út 60.-ban, amikor 1940 őszén a börtönből való kiszabadulása alkalmából nagy beszédet tartott ott. (A beszéd Paksa Rudolf fent említett könyvében olvasható.) Ez a széles körben népszerű felfogás a tökéletes ellenpontja annak, amit Kis János képvisel. Szálasi érvelése persze nem eredeti, szekularizált formában a „formális demokráciát” elutasító marxistáknak is megfelel, és ilyesféle „eszszenciális” érveléssel mentették vagy sürgették alkotmány, törvény, jog kreatív kijátszását az elmúlt évtizedekben is Magyarországon mindenféle többség nevében azok, akik a maguk „pragmatizmusával” támadták az „életidegen” liberális jogászokodókat, s gyakorlatiasan tönkre is tették a köztársaságot. Szálasi érvelése megdönthetetlen, ha a nép, az élet és az igazság fogalmai tartalmi egységet fejeznek ki. Alkotmány, törvény és jog létjogosultságát kizárólag az adja, hogy a nép, a politikai közösség megosztott, nem vélekedik egységesen életről és igazságról, s ebben a megosztottságban vagy a joguralom teremt rendet, vagy az egészet egy rész számára kisajátító diktatúra.

Az igazságtétel pontosan úgy függ össze az alkotmányozással, ahogyan Szálasi egy sorba állítja alkotmány és nép, jog és igazság viszonyát.

Kis János érvelése a sortűzperekkel kapcsolatban azon alapul, hogy az igazságérzet, az erkölcsi érzék és a jogszerű eljárás és ítékezés követelményeit az idő múlása és a társadalmi körülmények miatt lehetetlen összeegyeztetni, ezért a megnyugvást, megbékélést, a múlt lezárását ezek a perek nem szolgálhatják. Az elemzés azonban ezen túlmenően részletesen számba veszi az idő hatását a személyre és a társadalomra. Például: „Képzeljük el, hogy évtizedekkel Saulus megtérése után perbe fogják a keresztényüldözőket. Vajon bíróság elé lehet-e állítani Szent Pál apostolt azért, mert ő is köztük volt?” Szent Pállal az ellenzékivé lett rákosista miniszterelnököt, Hegedűs Andrást állítja párhuzamba Kis János, ami ebben az összefüggésben nagyon találó, de persze a régi bűnösök többségére más érvek illenek. Ezzel együtt is határozottan az a benyomásom, hogy Kis János 1994-ben a sortűzperek elé írt hosszú tanulmányában messze túlmént az elégséges érvelés határán, és ingoványos területre jutott. Azt írja: „Ha a büntetés igénye eleven maradt volna a társadalomban, Kádár túlélő társai büntethetők lennének. A lényeges változás abban állt, hogy ez az igény elhalványult. Az ország elfogadta Kádárt politikai vezetőjének.” Nem lehet úgy tenni, „mintha az ország soha nem alkudott volna meg” 1956 fő felelőseivel.

Ezzel az érveléssel nekem két problémám van. 1. A beletörődést, az ellenállás feladását, a kényszerből elviselt rendszeren belüli relatív előnyök értékelését, annak megszemélyesítését, a konfliktuskerülő életstratégiák kialakítását nem lehet összekeverni valaminő megállapodással, ami cselekvőséghez kötött. „Az ország” senkivel nem tárgyalt, nem tárgyalhatott, semmilyen megállapodást nem írt alá, semmit nem fogadott el. Az, hogy egy elítélt vádalkut köt, vagy csupán beletörődik az ítéletébe, nem lázadozik a börtönében, és értékeli a

börtönőr jóindulatát – ez két nagyon különböző dolog. 2. A társadalom büntető igényének elhalványulása úgyszintén kétes érv. A büntetőjogban a többségi elv ily módon nem érvényesülhet, mert akkor a legveszélyeztetettebb kisebbségek még védtelenebbé válnának. A társadalom büntető igénye igen csekély például az alacsony presztízsű csoportokat bántalmazó rendőrökkel szemben, ami a büntetőeljárás gyakorlatban sajnos tükröződik is. Pátka polgárainak nagy többsége aláírásával igazolta, hogy a település társadalmában nincs büntető igény a cigányok elleni Molotov-koktélos támadásban részes polgárőreivel szemben. Az olasz társadalom tökéletesen megosztott a Berlusconi-val szembeni büntető igény tekintetében, de erre az olasz bíróság és ügyészség nem lehet(ne) tekintettel.

A „nemzeti önvizsgálattal” kapcsolatban Kis János az általánosan elterjedt kliséket veszi át: „A magyar társadalom még nem dolgozta fel huszadik századi történelmének traumáit. (...) Még nem mentünk át azon a keserves nemzeti önvizsgálaton, mely nélkül az ország nem tud megbékülni önmagával, egyik része a másikkal.” „Sok új hazugságot kell majd félretakarítani, hosszú-hosszú vitákat kell lefolytatni, míg megülekszik a konszenzus arról, hogy mi is történt ebben az országban 1956. november 4-től 1989. június 16-ig.”

Nos, ilyen nincs. Össz nemzeti önvizsgálat, önkritika, leülepedő konszenzus – ez mind populáris illúzió, ami tökéletesen ellentétes mindazzal, amit Kis János képvisel. Az állampolgári közösség mindenféle tartalmi tekintetben, kivált világnézetileg szükségképpen megosztott, hiszen épp ezért kell fölötte a jognak, a törvénynek uralkodnia, és ezért kell az alkotmánynak a lehető legkevésbé részletesnek lennie ahhoz, hogy a politikai közösség közelítő egésze a magáénak érezze. Egy világnézetileg megosztott közösség magától értetődően soha nem fog egységesen értékelni semmilyen történelmi korszakot. Azt lehet ígérni, hogy kétes és megosztó perek nélkül könnyebb a történelmi valóságról beszélni, vitatkozni, de azt nem, hogy ezen az úton eljutunk valaminő nemzeti közmegegyezésig.

Ha a politikai közösséget egy ország állampolgárai alkotják, akkor nem alkotják egy nemzet több országban élő és különböző állampolgárságú tagjai. „A politikai nemzet csak akkor valóság, ha van állam, amely az összes tagjának közös birtoka.” Nemzetállamban a kisebbség zavaró, egységbontó tényező, ezért a nemzetállami felfogás a kisebbségek védelmére alkalmatlan. A nemzetállamiság magyar hívei folyvást lehetetlen helyzetekbe és romboló konfliktusokba keverednek, amikor magyar kisebbségek érdekeit vélik képviselni, és ezt mindig hiteltelenül teszik, hiszen a magyar kisebbségek érdekeinek útjában éppen az a nemzetállami felfogás és szuverenitásigény áll, amit a maguk számára a legharcosabban fenntartanak.

Kis János úttörő jelentőségű dolgozatot írt 2000-ben angolul és publikált 2002-ben a Beszélőben magyarul a nemzetállam alternatívájáról, a nemzetállamok felbomlásának trendjéről, az állampolgárok és nem állampolgárok közötti határ elmosódásáról, az államok feletti intézményi hálózatok kiépüléséről, a szuverenitások megosztásának viharos változásairól, az országhatárokat átszelő regionalizmus távlatairól s mindezekkel együtt a fenntartható, távlatos és valóságos nemzetvédelem, kisebbségvédelem lehetőségeiről. Ez a dolgozat sajnálatos módon társtalan, a „jobboldali” nacionalizmus szokványos politikai kritikája azóta is lapos, nincs alatta elméleti alap, a státustörvény és a kettős állampolgárság körüli viták is azért lapultak le és torzultak el oly tragikusan. (A használhatatlan kategóriákhoz való ragaszkodás azért itt is bezavar, amennyiben a nacionalizmus Kis Jánosnál egyoldalúan a „politikai jobboldal egyik meghatározó tradíciójaként” tárgyalatik.)

Ezekben a vitákban is Kis János képviselte a legmagasabb színvonalat. A magyar államtól mindig azok, például Kis János, követeltek a magyar kisebbségek érdekében nagyvonalúbb, szolidárisabb bevándorlási és honosítási politikát, akik a nemzetállami szemlélettől a

legtávolabb álltak.

A Státustörvény című 2002-es írás lenne befogadási készség esetén a legalkalmasabb arra, hogy cáfolja azt az elterjedt balhitet, hogy a liberalizmus nem ismeri el a kisebbségek kollektív jogait, holott ez egyáltalán nem következik abból a kétségtelen tényből, hogy a liberalizmus az egyént a kollektívum fölé helyezi. Kis Jánosnál pontosabban és érthetőbben nem nagyon fogalmazták meg a nemzetközi joggal harmonizáló liberális pozíciót: „a kisebbségvédelemnek szüksége van a kollektív jogok eszköztárára is. De ettől a kisebbségi kollektívum nem válik az egyénhez hasonló, végső jogalannyá. Az egyén jogait azért kell védeni, mert önmagáért fontos, hogy az ember szabadon, méltóságban, másokkal egyenlő személyként vezethesse az életét. A kollektívumokat azonban nem önmagukért kell jogokkal felruházni, hanem – ha ez indokolt – azért, hogy tagjaik, a hús-vér emberek szabadon, méltóságban, egyenlő személyként élhessék életüket.” A liberális kisebbségvédelem a nacionalistától nem abban különbözik, hogy nem ismeri el a kollektív jogokat, hanem abban, hogy nem köti azokat kollektív kötelezettségekhez és kötöttségekhez, a kollektívumhoz kapcsoló posztulátumokhoz.

A legnagyobb magyarországi kisebbségről, a romákról szóló fejezetben (a nacionalizmus tradícióján állítólag kívül álló) „baloldali” tömböt Kis János részéről nagyon súlyos és megérdemelt kritika éri, s ehhez kapcsolódva állapítja meg, hogy a „chartás nemzedéknek... sajnos hanyatlóban van az a képessége, hogy... a saját oldalához is kellő kritikával viszonyuljon”. Ő maga viszont annál hevesebben gyakorolja ezt a fölöttébb kellő kritikát a gyülekezési szabadság és a szólásszabadság csonkításával kapcsolatos „baloldali” törekvésekkel szemben.

A cigányság sorsával foglalkozó írásokban fölmerül a sodródás, az állami passzivitás távlati hatásaként a kiterjedt, öntörvényű gettóvilág rémképe, melyben az ellenségesnek tekintett államtól végleg elidegenedett, erőszakkal föllépő radikalizmus, valamiféle Roma Hatalom befolyása alá kerül a cigány kisebbség. Ennek a veszélynek a realitásában én a magyarországi cigányság jellegére és összetettségére tekintettel nagyon erősen kételkedem, de voltak már Kis Jánosnak vészjelző jóslatai, melyekben nem hittem – és bekövetkeztek.

2002-ben nem hittem el, hogy Medgyessy Péternek a D-209-es ügy miatt mennie kell, és 2006-ban sem hittem el, hogy az őszi beszéd olyan végzetes hatással lesz Gyurcsány Ferenc kormányzására, mint amilyenel lett. Azt a legmarkánsabban Nádas Péter által megfogalmazott álláspontot ugyan soha nem osztottam, hogy a politikát el kellene választani a moráltól, de azt kétségkívül gondoltam, Medgyessyről is, Gyurcsányról is, hogy a morális tehertételeikkel együtt is alkalmasak lehetnek rá, hogy a reformfolyamatot továbbvigyék, és visszaállítsák az országot a fenntartható fejlődés pályájára.

Kis János állásfoglalásai ezekben az esetekben egyszerre voltak elvszerűek és életszerűek, az övével szemben álló „pragmatikus” álláspont meg egyszerre volt elvtelen és életszerűtlen. Az ugyanis fölöttébb gyakorlatias szempontnak bizonyult, hogy népszerűtlen intézkedésekhez szavahihető, megbízható és jelentős bizalmi tőkével rendelkező kormány kell. A 2002-es Kasszandra-cikkek azonban ennél sokkal többet jósoltak. Azt, hogy a magyar liberalizmus elveszti identitását, a liberális közgondolkodás belepusztul, ha lemond arról, hogy a politikával szemben komoly erkölcsi követelményeket támasszon. Belepusztult.

Sokan és hevesen igyekeztek Kis Jánost félreérteni. Mintha azt tekintette volna főbűnnek, amit a főbűnösök tettek. Holott azt tekintette annak, hogy eltagadták. Hogy releváns információktól fosztották meg a választópolgárt.

2006-ban Kis János (akárcsak Sólyom László) a csalódás, a kiábrándulás, a becsapottság érzéséből fakadó közfelháborodást, morális válság megnyilatkozásának tekintette a heves utcai akciósorozatot. A választók „becsapottnak érzik magukat; haraggal és megvetéssel gondolnak azokra, akik félrevezették őket. Megszorításellenes indulataik erkölcsi tartalmúak, és a kormány nincs abban a helyzetben, hogy a morális felelősség terhét másra hárítsa, hogy visszairányítsa azokra, akiknek a bizalmát elveszítette. Ez a hangulat már a nyár végén, a megszorítások bejelentésekor a levegőben volt. Szeptember 17-én aztán nyilvánosságra került Gyurcsány Ferenc őszi beszéde. Az emberek a miniszterelnök szájából hallhatták, amit addig is gondoltak: a kormány hazudott nekik. Még aznap ezrek tódultak az utcára; tüntetések és zavargások végeérhetetlen sora vette kezdetét.”

Sólyom László október elsején, az önkormányzati választások estéjén kifejezetten a tüntetésekre reagálva jelentette ki, hogy „a felháborodás jogos volt”. Kis János a Magyar Hírlap másnapi számában ebből a beszédből indult ki, és teljes mértékben azonosult annak tartalmával.

Ehhez képest mit láttak az utcán azok, akiknek Kis János helyzetértékelését el kellett volna fogadniuk? Egyértelműen és nyilvánvalóan és kizárólagosan a „másik tábor”. A régi, megszokott ellenzéküket. Annak is a szélsőségét. Minden külső jegy, kulturális jelzés, minden szó rájuk vallott. Nyomuk nem volt frissen csalódott „szoclib” szavazóknak az utcán, mint 1995-ben. A Bokros-csomag bejelentése után tele volt az utca olyan emberekkel, akik nyilvánvalóan „balra” szavaztak, akiket az MSZP-vel szövetséges szakszervezetek, esetleg egyenesen szocialista képviselők vittek tüntetni.

2006-ban egyetlen ember nem tüntetett, akiről azt lehetett volna képzelni, hogy bármikor is bízott volna Gyurcsányban, egy „szoclib” kormányzatban, hogy bármikor is hitt volna nekik. Kis Jánosnak a lényegét illetően és hosszabb távon persze igaza volt. A csalódott tömegek tényleg megvoltak, és a következő évek során már valóban el is veszték. De ekkor nem mutatkoztak, mi több, jelentős részük nyilván sokkal jobban utálta a radikális tüntetőket, mint a hazudós Gyurcsányt. Az egyértelmű felháborodás helyett inkább az ambivalens bizonytalanság jellemezte őket. Nem csoda, ha a kormánytáborban senki nem hitte el Sólyomnak és Kisnek, hogy az utca az ő táboruk bizalomvesztését mutatja, mert nem is azt mutatta. Az sem csoda, hogy abban bíztak, ha csalódott szavazóik látják az utcán az alternatívát, akkor mégiscsak mellettük maradnak.

Kis János tehát ennyiben kifejezetten megnehezítette a kormánytábor számára, hogy elhiggye neki, amiben igaza volt.

Tetszik 2 ember kedveli. Az ismerőseid közül te lehetsz az első.

Kapcsolódó írások:

1. **Győrfy Iván: Kasszandra halott (Kasszandra álma. Színes, feliratos angol-amerikai krimi, 108 perc, 2007. Rendező-forgatókönyvíró Woody Allen.)** A komolytalan Woody Allen – akinek már a megjelenésére is...
2. **Révész Sándor: Két úr között az úr** Már nem nevezhetünk fiatalnak senkit, aki nagykorú állampolgárként élte meg...
3. **Révész Sándor: Hátulnézet** Az élet teljességét átfogó modern diktatúrákban az irodalom úgy van,...

4. **Révész Sándor: Fogat fogatért** Mennyire társadalomellenes a gyermekellenes iskola? Ez itt a kérdés. És...
5. **Révész Sándor: A zsidó zongora** „Én mint tanítónő eddig is nagy hiányát éreztem e hangszerek...

Cimkék: **Kis János**, **Révész Sándor**